

МЕЂУСОБНИ УТИЦАЈИ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Српски средњи век обележила су два поетска и жанровска система различитог порекла и функције, две културе – усмена и писана. Оне се служе у значајној мери различитим језицима (српским народним и српскословенским), при чему је језик писане и црквене културе у извесној мери одвојен од народног говора. Упркос томе, ова два система често се допуњују и прожимају. Постоје читав поља њиховог преклапања и међусобних утицаја: теме, мотиви, ликови и идеје прелазе из једног у други, градећи у значајној мери доследан и компактан систем назора човека средњег века.

Косовска битка и њени протагонисти живе и у писаној и у усменој књижевности. Поређењем писане и усмене традиције о Косовском боју уочавају се велике подударности (на плану радње то су: скуп ратника, саветовање пред бој, беседа, избор небеског царства, опис надмоћи непријатеља и сл.). По мишљењу Наде Милошевић Ђорђевић у писаним списима сви ови догађаји у функцији су лика кнеза Лазара, владара-ратника, мученика и свеца. Убиство непријатељског владара, усред боја, које је извршио Милош Обилић представљало је несумњив историјски подвиг и овог јунака требало је величати. Међутим, то би померило кнежев лик у искључиво мисаони (неделатни) план, па су писци зато Милоша и његов подвиг пренебрегнули и не спомињу их ни у једном од списа. Смрт Муратова је стога дата као казна Божја, Милошево јунаштво је прећутано, чиме су остварени јединство и доследност списа. Народна епика, вођена другачијим претпоставкама, уздиже лик Обилића, ратника и мученика за веру, на исту висину са кнезом мучеником.

Усмено предање о Светом Сави – Још једно незаобилазно поље прожимања средњовековне писане и усмене књижевности јесте култ Немањића са средишњим ликом Светог Саве. Његова одлучујућа улога у животу и култури Срба одјекнула је и у црквеној и у народној књижевности. Тако настају два житија, службе, канони и похвале, али и бројна предања у причама, песмама и легендама. Нека од њих забележена су врло рано, али највећи део каснијег је порекла и објављен је тек крајем XIX и почетком XX века.

У лику највољенијег српског светитеља, заоденутог велом народне легенде, препознајемо хришћанске и прехришћанске (паганске), историјске и фолклорно-митолошке елементе. Он учи Србе како се праве прозори, како се оре, тка, пише, како се гради кућа и црква, искушава милосрђе и гостопримство, а у епским песмама чак постаје антитурски борац и заштитник манастира од турске војске. Иако християнизовани неколико векова раније, Срби су тек са Св. Савом у потпуности утврђени у православној култури византијског типа. За разлику од неких словенских народа код којих је процес християнизације био насилан у односу на стару словенску религију, код Срба је християнизација текла ненасилно и постепено. Пaganска култура није уништена, већ је охристовљена и прилагођена хришћанском погледу на свет првенствено захваљујући Св. Сави. Слика дубоке симболике из предања о Св. Сави, чувару стада (по угледу на Христа) и вучјем пастиру, светитељу који је припитомио вукове, постаје образац његове немерљиве улоге: вук, света животиња старих Словена, која има карактер митског претка, припитомљена је и постала Савин одани пратилац. Како српска црква празнује Св. Саву у зиму (27. јануара), приписују му се такође својства господара над снегом, ледом и водама. Симболичне слике и доживљај личности Св. Саве пронели су се из традиције и живе и данас у српској писаној књижевности.

АКО ЖЕЛИТЕ ВИШЕ

Личност Светог Саве, култ и предање о њему били су инспирација српских песника кроз векове (у новије доба о њему су писали Војислав Илић, Јован Јовановић Змај, Васко Попа, Рајко Петров Ного и други). У песми Васка Попе уочите утицај усмене традиције, као и мешање мотива из писаних и усмених извора.

Свећи Саво

Око његове главе лете пчеле
И граде му живи златокруг

У риђој му бради
Засутој липовим цветом
Громови с муњама играју жмурке

О врату му вериге висе
И трзају се у гвозденом сну

На рамену петао му пламти
У руци штап премудри пева
Песму укрштених путева

Лево од њега тече време
Десно од њега тече време

Он корача по сувом
У пратњи својих вукова

Васко Попа

Госїодин наш и оїац Сїефан Немања (одломак из *Житїија Свейїї Симеона Светога Саве*)

Наш свети манастир овај (Студеница), као што знате, било је ово место као пусто ловиште зверова. Када је дошао у лов господин наш и самодржац, Стефан Немања, који је царевао свом српском земљом, и када је он ловио овде, изволи му се да овде, у овом пустом месту, сагради манастир овај на покој и умножење монашког чина. Јер нека је знано свима нама и другим, да Бог, који твори људима на боље, не хотећи људске пропасти, постави овога ваистину пре-блаженога господина нам и оца, овога самодржавнога господина, нареченога Стефана Немању, да царује свом српском земљом. И уз помоћ Божју владавина његова примила је одасвуд мир и тишину, јер овај ваистину диван и страшан постаде свима који живе око њега, пошто је владавина његова била 37 година сачувана и цела и ни од кога повређена.

Јер како ћемо овога назвати? Владарем ли, а уз то и учитељем? Јер утврди и уразуми срца свију и научи нас како правоверни хришћани треба да држе праву веру у Бога. Прво на себи благоверност показа, а потом друге научи, цркве освети, манастире сазда, светитеље у сласт слушајући, јереје шутијући, а према монасима гајећи велику смерност и љубав, безнадежним нада, убогим заступник, ништима хранитељ, наге у свој дом уводећи одеваше их, сирочад нахрани, удовице оправда, слепим и хромим и немоћним и глухим и немим наистину мати постаде. И просто рећи: све своје имање у зајам издаде, јер постаде други Аврам странопримац, земаљски анђеол, небески човек. „Стога га и Бог преузнесе и дарова му име које је изнад свакога имена“, имену његову поклонише се сви народи.

Сам сазда манастире: прво у Топлици светога оца Николе, и другитамо Свету Богородицу у Топлици; потом опет сазда манастир Светог Георгија у Расу. И свима тим манастирима сатвори управу као што треба. А после тих овај наш свети манастир сазда, који и посвети имену пресвете Владичице наше Богородице Добротворке, саздавши од мала и до велика, и села предаде манастиру заједно са другим правима манастиру, иконама и часним сасудима и књигама и ризама и завесама, и што је писано у златопечатој повељи његовој, а још је и у цркви написано на зиду, и с клетвом и са везом да нико не измени његова предања, као што слушате и у овим књигама напред о томе реч.

▶ **манастир Студеница** – дванаест километара од града Ушћа, подигнут 1190. године

самодржац – владар који сам управља државом

Аврам – по Библији праотац израелског народа

манастир Св. Николе – близу Куршумлије, преко пута ушћа Бањске у Топлицу

манастир Св. Богородица – на ушћу Косанице у Топлицу; од њега постоје само остаци

манастир Св. Георгија – данашње развалине тзв. Ђурђевић ступова

сасуда – посуда

Народна епска песма *Свeйи Саво*

Збор зборила господа ришћанска
Код бијеле цркве Грачанице:
„Боже мили, чуда великога!
Куд се ћеде цар-Немање благо,
Седам кула гроша и дуката?“
Ту се деси Немањићу Саво,
Па говори господи ришћанској:
„Ој Бога вам, господо ришћанска!
„Не говор’те о мом родитељу,
„Не говор’те не гријеш „те душе:
„Није бабо расковао благо
„На наџаке ни на буздоване,
„Ни на сабље ни на бојна копља,
„Ни добријем коњма на ратове;
„Већ је бабо потрошио благо
„На три славна Српска намастира:
„Једну бабо саградио цркву:
„Б’јел Вилиндар насред Горе Свете,
„Красну славну себе задужбину,
„Вјечну кућу на ономе св’јету,
„Да се њему поје летурђија
„Оног св’јета, као и овога;
„Другу бабо саградио цркву:
„Студеницу на Влаху Староме,
„Красну славну мајци задужбину,
„Својој мајци царици Јелени,
„Вјечну кућу на ономе св’јету,
„Да с’ и њојзи поје летурђија
„Оног св’јета, као и овога;
„Трећу бабо саградио цркву:
„Миљешевку на Херцеговини,
„Красну славну Сави задужбину,
„Вјечну кућу на ономе св’јету,
„Да с’ и њему поје летурђија
„Оног св’јета, као и овога.“
Углас викну господа ришћанска:
„Просто да си, Немањићу Саво!
„Проста душа твојих родитеља!
„Проста душа, а честито т’јело!

ришћанска – хришћанска

Грачаница – манастир на Косову, задужбина краља Милутина

бабо – отац

наџак и буздован – врсте старинског оружја

намастир – манастир

Вилиндар – Хиландар, српски манастир на Светој Гори у Грчкој, подигли су га Стефан Немања и Свети Сава крајем XII века

летурђија – литургија, служба Божја

Миљешевка – Милешева, манастир недалеко од Пријепоља, подигао га је Немањин унук краљ Владислав

„Што носили, свијетло вам било!
„Што родили, све вам свето било!“
„И што рече господа ришћанска
На састанку код бијеле цркве,
Штогаођ рекли, код Бога се стекло.

Извор: Вук Стефановић Караџић,
Српске народне њјесме,
Завод за уџбенике, Београд, 2006.

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

♦ Упоредите одломак *Жиџија Свџиој Симеона* са народном песмом. Изведите закључке.

♦ Обновите знања о Стефану Немањи стечена на часовима историје. Које су његове задужбине у историји, а које у песми? Зашто му је народни певач приписао и Милешеву?

♦ Песма се не бави Немањом моћним владаром и државником, већ Немањом ктитором, утемељитељем цркве и православља у свом народу. Шта представљају наџаци и буздовани, сабље и бојна копља, а шта цркве и манастири? Упоредите лик Стефана Немање у народној песми и Савином житију.

♦ *Жиџије Св. Симеона* свакако је много старије од песме и сасвим је могуће да га је народни певач слушао у неком манастиру. Да ли је оно могло да буде инспираџија за настанак песме?

♦ Ко је наратор у песми, а ко у *Жиџију Св. Симеона*? Какву заједничку намеру имају усмена и писана традиџија? Каква је улога Светог Саве у успостављању Немањиног култа? Уочите народни доживљај јединства оца и сина, њихове воље и мисије у српском народу.

♦ Савино *Жиџије Св. Симеона* спада у ктиторска житија. Није ли ова песма нека врста њеног усменог пандана?

♦ Размислите зашто је народни певач посрбио грчку реч и Хиландар назвао Вилиндар. Објасните значење ове сложенице.

♦ Уочите прожимање историје и легенде у народном певању. Које догађаје и личности народна свест и машта претачу у митско рухо?

Приче и легенде о Светом Сави

Свети Сава и бојани Гаван

Путујући Свети Сава по свету прерушен као просјак, дође пред дворе богатог Гавана, који је имао силно благо. Гаван је баш тада стригао овце и скупљао вуну са слугама. Чим Гаван угледа просјака, сакрије се у вуну, а слугама заповеди, ако просјак заиште вуне, да кажу, да ту није господар и да му они, као млађи, не смију ни длаке дати. Знајући Свети Сава шта је Гаван учинио, прекрсти штапом преко њега и повиче: „Излази, медведе, у гору“ – и тако је постао медвед. За овим се Свети Сава упуту Гавановој кући и заиште преноћиште, али га Гаванова жена одбије. Он је онда дотакне штапом и повиче: „Излази, веверицо, у гору“ – и тако је постала веверица.

После тога се упуту Свети Сава у једну колибицу, а ту је живела једна слушкиња богатог Гавана. Та је слушкиња била пука сиромашница; имала је неколико деце и с муком их је хранила. Кад год је месила хлеб код Гавана, одлазила је кући с теставим рукама, па их прала у суду, и том врелом водом хранила децу. Запази то Гаванова жена, па јој не даде да иде кући, док пред њом не спере тесто с руку. Кад сиротица дође кући, није имала чим децу нахранити. Гладна деца окупе се око матере, а она немајући ништа да им да, истуче кору од цера, начини погачу и метне под сач. У тај мах дође на врата Свети Сава и потражи преноћиште. Жена га лепо прими. Свети Сава заиште нешто да једе, али му жена одговори, да нема ништа за јело. Тада Свети Сава повиче: „Вади погачу испод сача!“ Жена се нађе у чуду, јер је добро знала, шта је тамо. Свети Сава сам помери штапом сач, те се указа погача никад боља. Зачуди се жена, те узме погачу и подели је гладној деци, а Свети Сава јој рече: „Узми коња па хајде у поље; докле год сам коњ не стане, немој се заустављати, а где стане коњ, ту гради себи стан.“ Још рекне и чобанима, да оду кући Гавановој и да узму само торбице, што висе у кући.

Жена послуша, и чобани узму торбице и изиђу на брдо, а кад тамо, у њиховим торбицама онолико пара, колико су били код Гавана заслужили; ни пара више, ни пара мање. Тада Свети Сава прекрсти штапом, и од Гаванових дворова створи се језеро. Жена узјаха коња и крене се с децом одатле и стаде на оном месту, где јој се зауставио коњ. Жена се сети да је заборавила узети своје гребене и врати се. Кад погледа, а гребени јој пливају поврх воде. Људи веле, да сваке године на тај дан вода заклооче и петао запева у језеру. Место на ком се коњ зауставио, и где се жена настанила, прозва се Коњиц.

Забележио Н. Т. Кашиковић, *Босанска вила*, 1890.

Свeйи Сава іради ірозоре

Пође једном Свети Сава да учи народ побожности и вјери. Идући по свијету наиђе на људе гдје са четири вола уносе свјетлост у кућу. Он их запита: „Шта радите то, браћо?“ – „Ево начинисмо има три дана кућу, па никако се у собама не види.“ – „Три дана са ова четири вола уносимо свјетлост, па све једнако. До пред врата се види, а кад у кућу – мрак.“ Свети Сава се помоли Богу те им рече: „Е људи божји, треба начинити прозоре – ево овако.“ Па им онда начини прозоре, а они му се много захвале.

Свeйи Сава, младућ и сїарац

Ишао Свети Сава са ђаком и сретну једног врло лијепог момка. „Помоз Бог, оче!“ – „Бог ти помогао, момче!“ Кад прође момак рече Свети Сава: „Бог му брже душу примио!“ Идући даље сретну једног дједа. „Помоз Бог, дједо!“ – „Бог ти помогао, духовниче!“ Кад прођоше мимо дједа рећи ће Свети Сава: „Да Бог да, овај дјед живио још двадесет година!“ Томе се ђак чудио, па ће запитати Светог Саву: „Што ти рече ономе момку, да му Бог душу брже прими, а ономе дједу да још живи двадесет година?“ На то ће му Свети Сава: „Богме, онај момак није ништа грешан, а онај дјед има доста гријеха, па би се могао опростити.“

Свeйи Сава іреје земљу

Око празника Светог Саве дужа дан, сунце греје топлије и земља се загревава с тога што је Свети Сава забо у земљу ражарен ражањ.

Владимир Ђоровић, *Свeйи Сава у народном іредању*,
Графокомерц, Београд, 1990.

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

♦ Које народно предање о Светом Сави вам се највише допало? Одаберите једно предање и изложите своје утиске.

♦ Свети Сава је често приказиван као незнани путник или просјак који обилази народ и залази у домове. Који је дубљи библијски смисао овог његовог трајног присуства у животу народа?

♦ Нека од предања говоре о настанку појава и ствари (предање о пореклу, етиолошко предање). Које од прочитаних предања је те природе? Објасните зашто су Гаван и његова жена претворени баш у медведа и веверицу.

♦ Све што има и зна српски народ је у предању повезао са Св. Савом. Упоредите просветитељску улогу Св. Саве са улогом која му се приписује у легенди о настанку прозора. Протумачите њен дубљи смисао.

♦ Иако неписмен, народ је поседовао јаку библијску свест и стварао предања у библијском духу. У том живом народном јеванђељу централно место припада Св. Сави. У каквом је то односу са његовом улогом утемељитеља хришћанске вере и цркве међу Србима?

♦ Св. Сава је омиљени јунак наше народне књижевности. На основу прочитаних предања утврдите значајне одлике његовог лика у српском колективном памћењу.

ПОЈМОВНИК

Предање – врста усмене прозе са наглашеним елементом веродостојности, чува веровања о појавама, личностима и догађајима. Предања се могу поделити на: **етиолошка** (о пореклу ствари и појава – *Св. Сава њреје земљу*, како је настала корњача, кукавица), подврста су им **есхатолошка** (о паклу и рају, страшном суду, „о пошледњем времену“); **митолошка** и **демонолошка** (веровање у натприродна бића – виле, вештице, дивове, ђаволе); и **културно-историјска** (о јунацима, пресудним догађајима у историји народа, завичају). Културно-историјска предања садрже елементе натприродног, али немају за циљ да изазову страву као демонолошка, већ дивљење и осећај везаности за претка и отаџбину. Она представљају епизоде из митско-историјских биографија културног претка или хероја. Свети Сава је најприсутнији у овој врсти српских предања. Културно-историјским припада и предање о Стефану Лазаревићу који баца буздован за Турцима (видите стр. 234).

Вук Караџић предања разврстава на:

1. „Веровање у ствари којијех нема“ (митолошка и демонолошка)
2. „Постање гђекојих ствари“ (етиолошка)
3. „Јунаци и коњи њихови“ (културно-историјска).

СТВАРАЛАЧКА РАДИОНИЦА

Нека од предања говоре о томе како нас је Св. Сава отео из чељусти вука, како је припитомио вукове и постао вучји пастир (вук је света животиња старих Словена). Потражите неко од ових предања у библиотеци и уочите у њима паганске и хришћанске слојеве чудесно помирене у лику Св. Саве. Запазите симболичко значење ових представа.

На основу прочитаних текстова обрадите једну тему:

- *Свети Сава у њисаној књижевности и усменом ѡредању*
- *Штај и штадо Светиој Саве*